

ДО ПИТАННЯ ПРО ПЕРВИННІСТЬ ДЕРЖАВИ ЧИ ПРАВА

Лебедева О.В.

Інститут держави і права імені В.М. Корецького
Національної академії наук України

Стаття присвячена питанню про первинність держави чи права. Автором наводяться та аналізуються думки видатних мислителів та вчених з приводу означеного питання. Робиться висновок про те, що право є первинним, оскільки воно передре держави у часі.

Ключові слова: держава, право, суспільство, верховенство права.

Люди протягом декількох тисячоліть живуть в умовах державно-правової дійсності. Існує безліч вчень, кожне з яких певною мірою доводять та пояснюють причини походження держави і права. В основі цього явища покладено безліч факторів, до яких слід віднести: час зародження вчення; ідеологія, яка на той час переважала; характер економічних відносин; внутрішня та зовнішня політика; характер віросповідання тощо.

Необхідно зазначити, що метою вивчення будь-якого суспільного явища полягає в пізнанні його сутності. Вона досягається за допомогою застосування різних методів пізнання і завжди носить пізнавальний характер. Результати дослідження знаходять своє застосування не тільки в теорії, але й на практиці. Пліуралізм думок завжди дозволяє більш повно і об'єктивно вивчити суть досліджуваного питання, уникнути помилок сьогодні та у майбутньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Означеною проблемою займалися такі видатні вчені, як: С. Алексєєв, А. Головістікова, Ю. Дмитрієв, О. Зайчук, І. Льїн, Н. Коркунов, В. Нерсєсянц, Н. Онїщенко, П. Рабінович, В. Червонюк та інші.

Так що ж виникло першим – держава чи право? Шляхом аналізу думок видатних вчених і мислителів, спробуємо відповісти на це питання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Всі міста засновані або корінними мешканцями, або чужоземцями. Перші – розсіяні на безліч дрібних груп, не можуть жити в безпеці, тому що не здатні окремо витримати напад ворогів; поєднатися ж при наближенні ворога для захисту їм вже ніколи, але якби вони і встигли з'єднатися, то їм довелося б покинути велику частину своїх домівок і надати їх у здобич ворогам: щоб уникнути цієї небезпеки, вони за власним чи або за рішенням тих, хто користується між ними владою, вирішуються жити, з'єднавшись в якомусь обраному місці, де зручніше жити і яке легше захищати [11, с. 10-20].

Державна влада, що визнає право і, водночас, обмежена ним, на думку стародавніх мислителів вважається справедливою державністю. Арістотель: «Там, де відсутня влада закону – немає місця і якійсь формі державного ладу» [12, с. 25-30].

М. Ціцірон говорить про державу як «про справу народу», «про правове спілкування», «загальний правопорядок» [18, с. 23-45].

Відповідно до теорії Г. Гроція існує право природне і право волевстановлене. Джерелом природного права є природа людини, людський розум. Волевстановлене право походить від держави, воно має відповідати принципам природного права. Мета держави, на думку Г. Гроція, – охорона приватної власності правостановленими засобами, що забезпечували б кожній людині вільне користування своїм надбанням за згодою усіх. Народ сам обирає форму правління держави [3].

Б. Спіноза теоретично обґрунтував демократичну державу, яка зв'язана законами, забезпечує права і свободи людини. Держава могутня, якщо воно гарантує не тільки збереження життя, а й задоволення інтересів громадян [16].

Т. Гоббс – захисник абсолютної монархії, який розробив ряд прогресивних положень про панування права в громадському житті (формальна рівність перед законом, непорушність договорів) [7, с. 152-167].

Дж. Локк – класичний представник правових уявлень. На його думку, свобода людей в правовій державі полягає в непорушному правилі для всіх, суть його виражається у свободі слідувати власним бажанням у всіх випадках, коли це не заборонено законом, не бути залежним від невизначеної волі інших людей [10].

Ш. Монтеск'є пояснював встановлення правової державності необхідністю політичної свободи в громадянському суспільстві. Політична свобода означає встановлення законності і безпеки, а досягається це шляхом поділу влади [13].

Д. Дідро правові начала державної влади обґрунтовує її суверенністю, побудованої на суспільному договорі. Таким чином, державна влада виникла в результаті договору, тобто державна влада заснована на волі народу. «... Справжній законодавець – народ, воля його – джерело політичної влади ... Народ істинний суверен» [17].

Т. Джефферсон – заперечує монархію, проголошує принцип народного суверенітету, існування невідчужуваних прав людини, для забезпечення яких створюється держава [14].

І. Кант – теорії правової держави характерна філософська основа, де центральне місце займає людина. Найважливіший принцип публічного права – прерогатива народу вимагати своєї участі у встановленні правопорядку шляхом прийняття Конституції, яка виражає його волю [8].

На думку Г. Гегеля держава це теж право, але найбільш розвинене і змістовно багате, оскільки вона включає в себе ознаки всіх інших прав особистості, сім'ї, суспільства. Г. Гегель доводить, що буття держави передре розвитку громадянського суспільства. К. Маркс вважав це головним недоліком гегелівської концепції. Цінність даної концепції в тому, що примусова, насильницька функція в ній відіграє не досить важливу роль [1].

К. Маркс розглядає державу і право виходячи з класової теорії суспільного розвитку. Відповідно до його теорії держава і право зникнуть разом із зникненням класів при переході до суспільства без класів; законодавство тільки фіксує вимоги, які диктуються економічними відносинами [6, с. 516-522].

Видатний російський вчений Н. Коркунов зазначав, що серед різних форм людського буття первинне значення повинно бути беззаперечно визнано за державою [9].

І. Ільїн зауважував, що існує старе вчення, відповідно до якого будь-яка держава заснована на «суспільному договорі», на договорі усіх громадян між собою [5].

Зауважимо, що держава і право з'явилися на певному етапі розвитку людства і відтоді безперервно розвиваються. Перші державні утворення в історії людства виникли близько 5 тис. років тому. Поняттю «держава» в сучасному світі дано безліч визначень. Якщо звернутися в глиб століть, то держава – це, перш за все, форма об'єднання людей, добровільно обмежують свободу своєї поведінки для набуття інших благ.

Що ж стосується поняття «право», то воно у свідомості людини з'являється тільки з появою держави як критерій дійсних можливостей в межах встановлених норм. Але право на ранніх стадіях розвитку державності носило досить умовний характер з огляду на те, що механізми забезпечення реалізації та захисту права знаходилися в зародковому стані. Право ж як система юридичних норм і пов'язаних з ними правових відносин виникає на тому етапі розвитку держави, коли стало можливим осмислення устрою суспільства на науковому та філософському рівні разом з достатнім механізмом регулювання суспільних відносин. Також підтримка державою звичаїв, що склалися в період становлення стародавніх цивілізацій, привела до створення одного з найважливіших джерел права стародавніх держав – правового звичаю і звичаєвого права.

У сучасному суспільстві правова наука і практика йде шляхом закріплення рівних прав за кожною людиною, незалежно від її статі, расової приналежності та інших ознак, тобто на шляху до демократичної держави і громадянського суспільства [2, с. 76].

Як зазначає В. Нерсисянц, звичайне право з'являється раніше держави, сприяє, а іноді протидіє його освіті і впродовж тривалого часу не просто співіснує з публічною владою і судами, а й працює разом з ними, слугує їм, часто вимушено, пристосовується до нових політичних інститутів [15, с. 102].

Держава виникає не раптом, вона виникає з суспільства. Саме суспільство протягом досить тривалого часу зазнає еволюцію, в ньому відбуваються такі зміни, які об'єктивно викликають до життя появу держави. Отже, суспільство є матір'ю держави і права [19, с. 60].

Таким чином, проаналізувавши вищевикладене можна констатувати, що поняття «держава» і

«право» тісно взаємопов'язані між собою. В основі взаємозв'язку держави і права лежить інституціональний характер буття права. Співвідношення, характер і зміст держави і права розкривають принципи первинності і верховенства права.

Принцип первинності права по відношенню до держави можна розкрити через два взаємопов'язані аспекти. Перший аспект – історичний. Первинність права зумовлена його природою. Будучи атрибутом будь-якого соціального суб'єкта, воно ніким не дається і ніким не може бути відчужене. Право виникає одночасно з виникненням соціальної взаємодії, тобто із суспільством. Держава ж утворюється лише на певному етапі розвитку останньої. Отже, право є первинним, оскільки воно передує державі в часі.

Другий аспект – функціональний. Вторинність держави виявляється в тому, що держава обумовлена, зумовлена правом, постає не просто пізніше права, а з його потреб як орган, який має надати праву загальнообов'язкову форму і забезпечити його функціонування.

Відношення первинності права по відношенню до держави в історичному і функціональному плані одночасно вказує і на верховенство права по відношенню до держави, а отже, на залежність держави від права. Насправді ж часто має місце порушення цього принципу. Держава всупереч її об'єктивного призначення наділяється функцією творця права. У даному випадку право і держава так би мовити змінюються місцями: держава виступає джерелом права, а право постає як вторинний інструмент для обслуговування державних інтересів. Таким чином, базуючись на реальній дійсності громадянам, соціальним групам і нації надаються права і свободи, які є свого роду «даром» держави. В такому випадку, то держава може здійснювати дозування права взагалі або позбавити цього дару, що на практиці неодноразово й успішно здійснювалося [4].

Отже, на сьогодні суперечки про те, що первинне, а що вторинне: держава чи право, не мають під собою ні наукового, ні практичного підґрунтя. Відомо, що право як явище суспільного життя, як мірило свободи і справедливості в людських відносинах, сформувалося набагато раніше ніж держава. З виникненням держави право набуває лише нову якість, воно стає правом, яке охороняється державою, її примусовою силою. Однак, право не втрачає своїх об'єктивних ознак як регулятор суспільних відносин, але набуває нових властивостей, які є наслідком його нерозривного зв'язку з державою.

Список літератури:

- Гегель Г. О Государстве и праве / Г. Гегель. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://state.rin.ru/cgi-bin/main.pl?id=36&r=21>
- Головистикова А.Н. Проблемы теории государства и права: [учебник] / А.Н. Головистикова, Ю.А. Дмитриев. – М.: Изд-во Эксмо, 2005. – 832 с.
- Гроций Г. О государстве и праве / Г. Гроций. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://state.rin.ru/cgi-bin/main.pl?id=37&r=19>
- Держава і право. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://all-filosof.ru/filosofija-prava/74/776-derzhava-i-pravo>
- Ильин И.А. Наши задачи. Историческая судьба и будущее России / И.А. Ильин. – М.: МП «Папир», 1992. – 234 с.
- История политических и правовых учений: [учебник] / [под ред. В.С. Нерсисянца]. – [2-е изд.]. – М.: ИНФРА-М, 1998. – 736 с.
- История политических и правовых учений: [учебник] / [под ред. О.Э. Лейста]. – М.: Зерцало, 2000. – 688 с.
- Кант И. О государстве и праве / И. Кант. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://state.rin.ru/cgi-bin/main.pl?id=35&r=21>
- Лекции по общей теории права / Н.М. Коркунов. – [4-е изд.]. – СПб.: Изд. юрид. кн. магазина Н.К. Мартьянова, 1897. – 364 с.
- Локк Дж. О государстве и праве / Дж. Локк. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://state.rin.ru/cgi-bin/main.pl?id=40&r=19>
- Макиавелли Н. Рассуждения о первой декаде Тита Ливия / Н. Макиавелли. – М.: ЗАО Изд-во ЭКСМО-Пресс; Харьков: Изд-во «Фолио», 2001. – 656 с.

12. Макуев Р.Х. Теория государства и права: [учебник] / Р.Х. Макуев. – Орел: Изд-во ОРАГС, 2006. – 300 с.
13. Монтескье Ш. О государстве и праве / Ш. Монтескье. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.studyaw.narod.ru/ipru/ipru_7_4.htm
14. Политико-правовые взгляды Т. Джефферсона и их воплощение в Декларации независимости США. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.studyaw.narod.ru/ipru/ipru_8_1.htm
15. Проблемы общей теории права и государства: [учебник] / [под общ. ред. В.С. Нерсесянца]. – М.: Норма, 2008. – 832 с.
16. Спиноза Б. О Государстве и праве / Б. Спиноза. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://state.rin.ru/cgi-bin/main.pl?id=38&r=19>
17. Учение Дидро о государстве и праве / А.И. Казарин. – М.: Госюриздат, 1960. – 115 с.
18. Цицерон М.Т. Диалоги: о государстве; о законах / М.Т. Цицерон; [сост.: Веселовский И.Н., Горенштейн В.О., Утченко С.Л.; отв. ред.: Утченко С.Л.]. – М.: Наука, Ладомир, 1994. – 223 с.
19. Червонюк В.И. Теория государства и права: [учебник] / В.И. Червонюк. – М.: ИНФРА-М, 2006. – 704 с.

Лебедева Е.В.

Институт государства и права имени В.М. Корецкого
Национальной академии наук Украины

К ВОПРОСУ О ПЕРВИЧНОСТИ ГОСУДАРСТВА ИЛИ ПРАВА

Аннотация

Статья посвящена вопросу о первичности государства или права. Автором приводятся и анализируются мнения выдающихся мыслителей и ученых по поводу отмеченного вопроса. Делается вывод о том, что право является первичным, поскольку оно предшествует государству во времени.

Ключевые слова: государство, право, общество, верховенство права.

Lebedeva E. V.

Institute of State and Law of the V.M. Koretsky
National Academy of Sciences of Ukraine

TO THE QUESTION ABOUT PRIORITY OF THE STATE OR LAW

Summary

The article is sanctified to the question about priority of the state or law. Opinions over of prominent thinkers and scientists are brought an author and analyses concerning the marked question. Drawn conclusion that a law is primary, as it is preceded to the state in time.

Keywords: the state, law, society, supremacy of law.